

Jacques Attali

Istoriile mass-mediei

De la semnalele cu fum
la rețelele de socializare
și dincolo de ele

Traducere de Magda Jeanrenaud

POLIROM
2022

Cuprins

Introducere	13
Capitolul 1. Știri princiare, știri ale popoarelor (Din anii -80000 până la începutul erei noastre)	21
În Mesopotamia: calul, roata și scrisul provoacă o schimbare totală	23
În Egipt, papyrusul	24
În India, stelele lui Ashoka	26
În China, hîrtia	26
La vechii evrei	28
A comunica în Grecia	29
A informa la Roma	30
Capitolul 2. Vremea mesagerilor (Din secolul I până în secolul al XIV-lea)	33
Poșta în Imperiul de Răsărit, nimic în Apus	33
Curierii papei	35
Universitățile	36
Mesajele se transformă în marfă: <i>avvisi</i>	36
Pentru popor, vestitorii	38
Zvonuri, manipulări și știri false	39
Prin intermediul islamului, tot ce vine din China ajunge în Vest	41
Negustorii evrei	43
În China, primul periodic: <i>Dibao</i>	44
În Africa	46
Capitolul 3. Revoluția tiparului (Din 1400 până în 1599)	47
Dislocarea rețelelor de informație chineze	47
În Europa, apariția nerăbdării negustorești	48
A tipări, pentru a transmite cunoașterea: de la Biblie la almanah	50
Împăratul și <i>Neue Zeitungen</i> , primele periodice	52

Luther și <i>Flugschriften</i>	53
La Veneția, <i>novellanti</i> , cel dintâi embrion al ziaristului	54
<i>Messrelationen</i> , primele ziare periodice regulate	55
<i>News</i> , la Londra	56
În Franța, <i>canards</i> și <i>libelles</i>	57
 Capitolul 4. Începuturile consemnării prezentului (Secolul al XVII-lea)	59
„Gazetele” italiene	59
„Relatările” germane: primul săptămînal, primul cotidian	61
În Provinciile Unite: <i>courante</i> , gazetă, <i>mercure</i> și publicitate	62
În Franța, un ziar de propagandă: <i>Gazette</i> a lui Renaudot	64
La Londra, cenzură și schimbare radicală	68
În colonii	71
În Japonia, <i>kawaraban</i>	72
 Capitolul 5. Libertate de exprimare, ziaristică și democrație (Secolul al XVIII-lea, înainte de revoluții)	73
Primii ziaristi, printre negustorii olandezi	73
La Londra: apariția ziaristicii de opinie	75
Presa germană	77
În Italia, aproape nimic deocamdată	78
Presa franceză: în continuare cenzurată	78
În America britanică, presa îndrăznește	83
 Capitolul 6. Presa, „marele scut al libertății poporului” (1788-1830)	85
La Boston: „Libertatea presei este marele scut al libertății poporului”	85
La Paris: „Libera comunicare a gândurilor și opiniilor este unul dintre drepturile cele mai de preț ale omului”	90
Libertatea întrevăzută	92
Teroarea: „Cei care otrăvesc opinia publică vor fi arestați”	93
Telegraful mecanic: „Franța nu este atît de întinsă încît să nu poată forma o republică”	95
Imperiul: „Dreptul de a tipări nu este un drept natural”	97
Sub Restauratie: „Natura presei este să nu fie altceva decît un instrument al dezordinii și nesupunerii”	100
Presa engleză, liberă, în slujba celor bogați	101
Cînd Tocqueville se minunează, în America	102
Și în restul lumii	104
 Capitolul 7. A ști totul, înaintea celorlalți (1830-1871)	105
Transportarea cuvintelor, mult mai rapid	106
A tipări, mult mai rapid: rotativele	108
Pentru vază, în fine!	108
Informarea celor care informează: agențiile de presă	109
În Statele Unite, primele <i>penny papers</i>	112

În Marea Britanie, presa devine o afacere bănoasă pentru cei bogați și continuă să fie doar un divertisment pentru ceilalți	114
În coloniile engleze, aproape toate ziarele continuă să fie publicate în engleză	115
Presa franceză: corupție și îmbogățire	116
Cînd o știre falsă declanșează un război: depeșa de la Ems.....	119
În Japonia, doi ani care schimbă totul.....	121
 Capitolul 8. Transpunerea în practică a inovațiilor (1871-1918).....	123
Mijloace pentru o mai bună informare	124
Geopolitica agențiilor	126
În Marea Britanie: <i>tabloids</i> , <i>jingoos</i> și <i>Press Lords</i>	128
În Statele Unite: publicitatea dictează conținutul	129
Presa franceză, în slujba banului.....	132
Presa din Germania wilhelmină.....	138
În restul lumii, deocamdată aproape nimic	139
Presa și Primul Război Mondial.....	141
 Capitolul 9. A citi în continuare, a auzi în sfîrșit, a vedea în curînd (1919-1945).....	147
Presa americană se reînnoiește: <i>newsmagazines</i>	148
Presa lorzilor	149
O presă franceză în proces de reînnoire: Albert Londres, Alexandra David-Néel și <i>Le Canard enchaîné</i>	151
Presa germană, în slujba ascensiunii la putere a naziștilor.....	155
Presa niponă, în slujba militarismului	156
Presa fascistă italiană	157
Presa sovietică, primul sistem mediatic totalitar modern	158
Un cutremur: radioul, mai întîi în America	159
Radioul în Europa: la ordinele puterii	161
După Marea Criză, radioul american obține dreptul de a informa.....	163
În Europa, radioul continuă să fie proprietate de stat.....	164
Nașterea televiziunii	166
Mass-media în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, la puterile Axei	168
Presa în timpul războiului, la Aliați.....	171
 Capitolul 10. Vîrsta de aur a celor trei canale media (1945-2000).....	175
Mass-media americană: 1945-1972, apogeul presei.....	176
1972, Răsturnarea: magnetoscop, <i>reality show</i> , sfîrșitul așa-numitei <i>fairness doctrine</i>	180
Mass-media britanică atinge apogeul.....	183

Mass-media franceză: o relație din ce în ce mai strânsă cu puterile.....	184
A supraveghea pentru a vinde.....	190
Mass-media germană.....	191
Samizdaturi și glasnost.....	193
Atotputernicia mass-mediei japoneze.....	195
Mass-media în țările decolonizate.....	196
În timp ce trei canale media continuă să triumfe, un al patrulea se dezvoltă: Internetul.....	198
Capitolul 11. A citi, a vedea, a auzi, a atinge, pînă la ameteală	
(2000-2020).....	203
Dezvoltarea „rețelelor de socializare”.....	204
Ziarele pe hîrtie: prăbușirea.....	209
Ziarele trec online.....	215
Radioul, un declin controlat.....	216
Televiziunea încă mai rezistă.....	217
Rețelele de socializare se impun ca modalitate generală de a informa sau de a se informa.....	220
Per ansamblu, mijloacele unei bune informări nu au fost niciodată atît de importante.....	224
Rețelele de socializare subrezesc primele trei canale media atrăgînd toată publicitatea.....	225
Majoritatea principalelor canale media private se află în prezent în proprietatea marilor averi sau a fondurilor de investiții.....	227
Rețelele de socializare produc dependență.....	228
Rețelele de socializare multiplică știrile false: cazul Alice Donovan.....	229
Rețelele de socializareucid: cazul virusului Covid.....	231
Rețelele de socializareucid și altfel: Samuel Paty.....	232
Rețelele de socializare fabrică secte ucigăse: modelul QAnon.....	233
Rețelele de socializare amenință democrația: alegerile prezidențiale americane din noiembrie 2020.....	235
Spune-mi cum te informezi ca să-ți spun cine ești.....	235
Capitolul 12. A fi informat, a fi liber și a acționa	
(2021-2100).....	237
Ce învățături să tragem din trecut?.....	238
Cum va arăta lumea de mîine?.....	240
Unele ziare pe hîrtie vor mai supraviețui o vreme.....	243
Mass-media mixtă: leadership-ul amenințat al lui <i>New York Times</i>	245
Radioul, canal media nomad al viitorului.....	247
Televiziunea, un canal media de neocolit și totuși depășit.....	248
Rețelele de socializare: a informa pentru a fi informat.....	249
Ziaristica-artefact.....	251
Dincolo de informare, a trăi viața celorlalți.....	254
Și mai departe, transmisia de la un creier la altul.....	256
Adevărata putere.....	257

Capitolul 13. Ce este de făcut?.....	259
Să învățăm cum să ne informăm.....	261
Revalorizarea ziaristicii	266
Asigurarea supraviețuirii ziarelor, radiourilor, televiziunilor și apariția unui nou canal media: <i>ovizi</i> digitale	269
Controlul și dezmembrarea platformelor și rețelelor de socializare.....	271
Să ne facem timp ca să nu ne informăm.....	276
 <i>Anexe</i>	 279
<i>Bibliografie</i>	289
<i>Credite fotografice</i>	331
<i>Indice de nume proprii</i>	333
<i>Mulțumiri</i>	347

Lectura unui cotidian devine o obișnuință pentru mulți francezi din clasa de mijloc. Henry Bérenger, tânăr politician și scriitor, viitorul director al ziarelor *L'Action* și *Le Siècle*, se lansează atunci în lupta pentru reabilitarea lui Dreyfus. El scria, în acel an, în *La Dépêche* din Toulouse: „Privarea de ziar constituie o pedeapsă ignorată”.

Femeile încep să-și facă simțită prezența.

În 1897, Marguerite Durand lansează *La Fronde*. Tonul este serios, se vorbește despre subiecte de primă importanță, nimic superficial. *La Fronde* formulează și revendicări: accesul femeilor la toate meseriile, gestionarea propriului patrimoniu... Una dintre ziariste, Caroline Rémy, relatează despre incendiul de la Opéra-Comique și face un reportaj printre muncitoare; este prima femeie care coboară într-o mină, după explozia ucigașă de la Villebœuf, lângă Saint-Étienne; în 1898, ea creează Premiul Femina.

La cumpăna dintre secole, aceleași patru cotidiane împart între ele cea mai mare parte din piața franceză: *Le Petit Journal*, *Le Matin*, *L'Écho de Paris* și *Le Petit Parisien*. *Le Figaro*, *L'Aurore* și altele există în continuare.

După 1900, *L'Écho de Paris* devine, sub conducerea lui Henri Simond, organul de presă preferat pentru „Ligue de la patrie française”. *Commedia* este creat ca un cotidian consacrat exclusiv literaturii și teatrului.

În 1902, Gaston Calmette devine directorul lui *Le Figaro* și îl modernizează, orientându-l spre „burghezia cea mai înstărită, marele comerț, industria de înaltă clasă, armata, cea mai elegantă societate străină”. Marcel Proust scrie în paginile sale începând din 1908. Unii ziaariști care scriu în ziar devin cunoscuți, precum Pierre de Coubertin, care semnează în paginile sale între 1902 și 1906.

În 1904, Jean Jaurès înființează un nou ziar, *L'Humanité*, socialist, cu un tiraj de 140 000 de exemplare: ziarul este cules de o „echipă de meseriași sindicalizați”, cu sediul la numărul 8, pe strada Sentier, aceeași unde locuise Mozart împreună cu mama lui în 1778. Anatole France va semna un foileton în pagina a doua.

Între 1904 și 1908, o afacere marchează punctul culminant al corupției presei pariziene: în momentul când erau lansate împrumuturi ale Imperiului Rus, toate ziarele principale din Paris (*Le Petit Journal*, *La Lanterne*, *Le Figaro*, *Le Petit Parisien*, *Le Matin*, *La France*) acceptă (se va afla mult mai târziu) să primească de la Moscova o uriașă cantitate de „publicitate financiară”, cu condiția să nu vorbească în articolele lor despre slăbiciunile politice și economice ale Rusiei, ceea ce ar fi dăunat subscripției la respectivele împrumuturi.

În 1906, Albert Londres începe o carieră de ziarist parlamentar la *Le Matin*.

Chiar dacă foarte numeroase titluri rămân confidențiale (în 1910, din 60 de titluri, 39 au un tiraj mai mic de 5 000 de exemplare, dintre care 25 sub 500), averi uriașe continuă să se acumuleze prin intermediul presei: Moïse Millaud, cu *Le Petit Journal*; Émile de Girardin, cu *La Presse*; Hippolyte de Villemessant, cu *Le Figaro*; Adrien Hébrard, cu *Le Temps*; și Arthur Meyer, cu *Le Gaulois*. Fiecare dintre ei lasă moștenitorilor între 5 și 10 milioane de franci, în timp ce, în 1911, doar zece succesiuni pariziene depășeau 10 milioane de franci.

În momentul în care izbucnea războiul, numărul de exemplare tipărite zilnic ale cotidienele este de 244 la 1 000 de locuitori, față de 1,3 în 1815, una dintre ratele cele mai înalte din lume; tirajul cotidienele pariziene trece de la un milion în 1870 la 5,5 milioane de exemplare, dintre care 4,5 milioane reuniau *Le Petit Journal*, *Le Petit Parisien*, *Le Matin* și *Le Journal*. În ciuda tirajelor sale mici (45 000 de exemplare în cel mai bun caz), *Le Temps* rămâne ziarul francez cel mai influent în străinătate. În provincie existau mii de titluri tri-, bi- sau săptămânale. Fiecare subprefectură dispunea de unul sau mai multe cotidiene: în 1914, existau aproape 250.

În 1914, presa franceză publica de cinci ori mai puțină publicitate decât presa engleză și de douăzeci de ori mai puțină decât presa americană. Și am văzut despre ce fel de publicitate era vorba.

Presa din Germania wilhelmină

În Germania, care visa să fie prima putere mondială, la concurență cu Imperiul Britanic, epoca marilor ziare începe în 1874, când libertatea presei este înscrisă în lege cu mare timiditate și pentru foarte scurt timp (nu va fi consfințită decât mult mai târziu, în 1918, în același timp cu proclamarea Republicii de la Weimar).

Fiecare mișcare politică de la Berlin dispunea pe atunci de un ziar important: *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* (creat în 1861) era organul oficios al puterii și al lui Bismarck; *Die Post* (înființat în 1866) era organul industriașilor ultraconservatori; *Kreuzzeitung* (1848), ziar conservator prusac; *Germania* (1871), organ catolic de centru; *Berliner Tageblatt* (1871), ziar liberal; *Tägliche Rundschau* (1881), ziarul protestantismului liberal. *Berliner Lokalanzeiger*, întemeiat în 1883 ca săptămânal, devine cotidian în 1885; proprietarul său înființează în 1899 săptămânalul *Die Woche*, apoi preia în 1904 *Die Gartenlaube* (săptămânal ilustrat destinat familiilor) și *Sport im Bild* (ziar de sport săptămânal ilustrat). Mai existau și alte săptămânale, precum *Zukunft*, și publicații satirice, precum *Simplicissimus* de la München.

Ziarul catolic *Das Bayerische Vaterland*, lansat de publicistul Johann Baptist Sigl, îl critica în mod deschis pe cancelarul Germaniei și politica imperiului, ceea ce se va solda cu încarcerarea lui Sigl. *Berliner Morgen Post* al lui Leopold Ullstein era independent; în 1913 atinge un tiraj de 400 000 de exemplare și va continua să fie autorizat pînă la sfîrșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

În 1883, August Scherl înființează, cum am spus, *Berliner Lokalanzeiger*, iar în 1899, săptămînalul *Die Woche*, apoi preia ziare de succes precum *Die Gartenlaube* și *Sport im Bild*. După ce se îmbogățește din producția de armament, își vinde, în 1916, imperiul ziaristic lui Alfred Hugenberg, directorul general de la Krupp.

În Alsacia-Lorena, devenită germană, apar încă ziare în franceză, precum *Journal d'Alsace-Lorraine* la Strasbourg sau *Le Courrier de Metz*, continuu cenzurate, amenințate și urmărite.

În restul lumii, deocamdată aproape nimic

În India, în 1885, primele adunări ale Partidului Congresului, care va deveni partidul lui Gandhi, sînt urmărite de cotidianul *The Hindu*, creat pe 20 septembrie 1878 la Chennai. Apoi ziarele se înmulțesc. Administrația britanică este neliniștită, iar Press Act din 1910 pune botniță presei indiene.

În China, aproape că nu existau ziare, iar practic toate cele existente erau în continuare destinate străinilor sau chinezilor occidentalizați. Cel mai influent ziar de limbă chineză din această perioadă era *Wanguo Gongbao* (literal: „Ziarul celor zece mii de nații”), întemeiat în 1868 de un misionar american. Ziarul relatea în egală măsură despre politica străină și despre creștinism. În 1901, în China erau aproximativ 160 de ziare, cu un tiraj total de 100 000 de exemplare, printre care *Zhenjiang Xinbao* (*Știri din Shanghai*), înființat de un om de afaceri britanic; în paginile ziarului, el denunța, în limba chineză, exploatarea tinerelor în localurile pentru fumat opium ale concesiunii franceze; practica aceasta va fi ulterior interzisă de autoritățile franceze. După instaurarea republicii, în 1911, libertatea presei este instituită. Totuși, presa chineză nu se dezvoltă, dat fiind că analfabetismul este încă cvasigeneral.

În Japonia, în 1871, la trei ani după începutul erei Meiji, *kawaraban* (acele tracturi tipărite sporadic, cu cerneală neagră, pe foi mari de hîrtie, încă din 1615) sînt înlocuite de primele ziare. În 1871

este înființat primul cotidian adevărat de limbă japoneză, *Yokohama Mainichi Shinbun*, care conține atât știri din străinătate, cât și interne. Urmează *Yokohama Mainichi Shinbun* și *Chugai Shinbun*, care militază pentru o Constituție democratică.

În 1872 este lansat *Tokyo Nichinichi Shinbun* (Știri cotidiene din Tokyo), de către scriitorul Jōno Denpei. El atrage publicul popular, utilizând o scriitură fonetică; relatările despre crime sînt ilustrate cu gravuri colorate.

În 1873 apar mai multe cotidiene, dintre care unele mai există și astăzi: *Tōkyō Shinbun* (strămoșul lui *Mainichi Shinbun*), *Yūbin Shinbun* (actualul *Hōchi Shinbun*) și cel mai vechi ziar de provincie, *Kōchū Shinbun* (astăzi *Yamanashi Shinbun*) din Kofu. Apoi *Yomiru Shinbun*.

O dată esențială: în 1875, *Tokyo Shinbun* lansează primul serviciu din lume de livrare a ziarelor la domiciliu. Ceea ce va asigura mult mai târziu succesul durabil al presei japoneze.

Mulți mari ziariști japonezi devin atunci mesagerii gândirii liberale și chiar ai ideii republicane, precum Nozaki Bunzō, cunoscut sub pseudonimul Kanagaki Robun, care creează prima revistă manga, *Eshinbun nipponchi*.

Începînd din 1912, în perioada „democrației Taisho”, guvernul interzice ziarele cele mai critice, precum *Asahi Shinbun*.

Trei dintre aceste ziare (*Nichi Shinbun*, *Yomiru Shinbun* și *Asahi Shinbun*) se numără, în 2021, printre cele mai importante cinci cotidiene din lume. Iar editura Kanha, întemeiată în 1909, care publică revista literară *Yūbin* (*Elocința*), este și astăzi primul editor din Japonia.

În Egipt, în 1876, doi frați libanezi, Bishara și Saleem Teqla, lansează la Alexandria *Al-Ahram* (*Piramidele*), al doilea ziar ce vede lumina tiparului în lumea arabă. Cotidianul există și în prezent.

În Rusia, în 1904, ministrul de Interne, cel al Afacerilor Externe și cel de Finanțe creează Agenția Telegrafică din Sankt-Petersburg (ATSP). În 1898, țarul Nicolae al II-lea, sfătuit de Serghei Witte, ministru al Finanțelor în timpul domniei tatălui său, propune și obține introducerea articolului 14 din Convenția de la Haga din 1899, care îi proteja pe ziariști: „Persoanele care însoțesc o armată fără a face parte din ea în mod nemijlocit, precum corespondenții și reporterii ziarelor, vivandierii, furnizorii, care sînt luate prizoniere de către inamic și pe care acesta consideră util să le dețină au dreptul să fie tratate ca prizonieri de război, cu condiția să dispună de o legitimație provenind de la autoritatea militară a armatei pe care o însoțeau”. Pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea, mai era totuși nevoie de o autorizație prealabilă pentru a publica un ziar în Rusia. De-a lungul acestui secol, ziarele cele mai influente (precum *Vpered* [*Înainte*])

al lui Piotr Lavrov și *Kolokol* [*Clopotul*] al lui Alexander Herzen) sînt tipărite în străinătate și difuzate clandestin. În același an, se renunță la sistemul autorizării prealabile. Numărul și tirajul ziarelor explodează. În 1912 este înființat ziarul *Pravda* (*Adevărul*). În 1913 apar în Rusia aproximativ 800 de publicații cu un tiraj global de 3,5 milioane de exemplare. În 1914, *Pravda* este suspendată, dar continuă să fie difuzată clandestin, către mai bine de 40 000 de cititori, și cheamă proletariatul la revoltă.

Presa și Primul Război Mondial

Încă din august 1914, începutul războiului determină creșterea tirajului tuturor ziarelor din lume.

Englezii distrug imediat cablul telegrafic submarin german care lega Europa de Statele Unite. Pentru a contracara blocada, Germania creează Transocean Gesellschaft, care încearcă să transmită prin radio informații germane către presa mondială.

În Franța, hîrtia începe să se găsească greu, iar resursele publicitare dispar; ziarele întîmpină dificultăți în privința tipăririi și a vînzării. Nu mai au decît două sau patru pagini. Cenzura, instaurată printr-o lege din 5 august 1914, le interzicea să vorbească despre strategiile militare, să facă considerații cu privire la armament, la numărul de răniți/morți/prizonieri și să critice conducerea armatei, sub amenințarea unei pedepse cu cinci ani de închisoare. Iar presa se execută foarte bine.

L'Intransigeant scria pe 17 august 1914, într-un articol intitulat „Marfă germană de proastă calitate”, că „gloanțele trec prin carne fără să o sfîșie”, încît „în trenurile cu răniți, tinerii atinși de gloanțe rîdeau cu o bună dispoziție reconfortantă”. Pe 24 august 1914, *Le Matin* anunța că „aliații noștri, cazacii, se află la cinci etape de Berlin”. Tot în *Le Matin* se putea citi pe 15 septembrie 1914 că armele germane sînt atît de puțin eficiente încît „lasă doar vînatăi”. Pe 11 octombrie 1914 se putea citi în *Le Petit Parisien*: „De altminteri, trupele noastre își bat joc de mitraliere [...]. Nimeni nu le mai dă atenție”.

Unul dintre marii ziariști ai vremii, Édouard Helsey, corespondent de război la *Le Journal*, va mărturisi ulterior cu regret: „Am povestit că oamenii aceia pe care-i vedeam mișcîndu-se ca niște umbre, clătî-nîndu-se de oboseală, buimăciți de marșuri și de luptele pe care nu le înțelegeau defel, sătui de moarte, frînți, sfîrșiți, rîdeau și cîntau. Greșeam, acum știu asta, și am renunțat foarte curînd la muzica

aceasta de proastă calitate. Dar pe atunci mă gîndeam la mame, soții, copii, la acea disperare atît de nouă a familiilor, în primele săptămîni ale războiului”.

În august 1914, cînd forțele britanice și franceze se retrag în dezordine din Mons, corespondentul de război Arthur Moore scria în *Times*: „Oamenii sînt puternici și voioși”. În septembrie 1914, o lege engleză stipula că „nici o persoană nu trebuie, prin viu grai sau în scris, să difuzeze informații susceptibile să alarmeze forțele armate ale Majestății Sale sau populația civilă”. Cînd începe bătălia de pe Somme, în iulie 1916, una dintre cele mai sîngeroase din acest conflict, în care aveau să moară 200 000 de soldați britanici, un ziarist de la *Manchester Guardian* scria: „Pierderile noastre nu sînt grele, [...] așa că prima zi a ofensivei este foarte mulțumitoare”. Mai tîrziu, doi ziariști, martori ai începutului războiului, aveau să scrie, unul: „Nu era deloc nevoie să ni se cenzureze depeșele. Eram propriii noștri cenzori”, iar celălalt: „Îmi este total și profund rușine de cele scrise de mine, pentru simplul motiv că nimic nu era adevărat”.

Difuzarea anumitor cotidiane continuă să fie foarte mare, pentru că ele furnizau informații indispensabile despre aprovizionare: în 1917, 1,5 milioane pentru *Le Matin* și peste 2 milioane pentru *Le Petit Parisien*. *L'Écho de Paris*, organul Statului-Major, atinge un tiraj de 400 000 de exemplare. *L'Intransigeant* devine cel mai mare ziar de seară. *L'Humanité*, care rămîne credincios politiciii Uniunii Sacre, avea un tiraj de 140 000 de exemplare în momentul lansării sale (1904), de 15 000 în 1905, apoi urcă la 80 000 în 1912, dar scade cînd trece în mîinile „pacifiștilor”. *Le Gaulois* pierde mulți cititori.

Și, cum nimic nu se schimbă, unele ziare franceze (*Le Journal* și *Le Bonnet rouge*) mai publică, contra cost, articole pacifiste. De aceea, cînd acționarii caută investitori pentru a salva *Le Journal*, directorul său, Pierre Lenoir, împreună cu un escroc, Bolo Pacha, investesc în ziar banii unor afaceriști germani...

În 1916, Maurice Maréchal, un vechi ziarist al săptămînalului anarhist și pacifist *La Guerre sociale*, întemeiat în 1906 de Eugène Merle și Gustave Hervé, lansează (după o încercare ratată în 1915) *Le Canard enchaîné*, cu un tiraj de 35 000 de exemplare. Titlul este ales cu trimitere la cel al ziarului pe care Georges Clemenceau îl crease în 1913, *L'Homme libre*, devenit *L'Homme enchaîné* în 1915, cînd cenzura suprimase cea mai mare parte dintr-un articol al său foarte critic despre serviciul de ambulanțe militare. Ziarul dă faliment pentru că apărea o dată la zece zile, și nu săptămînal.

În primul său număr adevărat (din 1916), *Le Canard* anunță o alianță, evident imaginară, cu agenția de presă germană Wolff. Primul articol al ziarului, intitulat „Mac-mac”, anunța din capul locului o orientare satirică: „*Le Canard enchaîné* își va lua marea libertate